

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli"

100

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və təhsil

Dünya tarixinin ən demokratik dövlət qurumlarından biri olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox qısa müddətdə (1918-ci il 28 may-1920-ci il 28 aprel) fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, sosial, siyasi, iqtisadi, səhiyyə, hərbi, sənaye və digər sahələrdə misilsiz təşəbbüslər həyata keçirməsi ilə tarixdə dərin izlər qoymağı bacarmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətindən çox uzun bir dövr keçsə də, onun təhsil və xalq maarifi sahəsində atdığı addımlar öz bəşəri və humanist məzmunu ilə bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

AXC hökumətinin təhsil və maarif sahəsində gördüyü işlər, həyata keçirdiyi tədbirlər bir çox istiqamətləri əhatə etmiş, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsindən ana dilində məktəblərin açılmasına, milli kadrlar yetişdirilməsindən azərbaycanlı tələbələrin ali təhsil almaq üçün Avropa ölkələrinə göndərilməsinə qədər geniş əhatə dairəsinə malik olmuşdur.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, AXC-nin mədəni-maarif sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlərdə milli mənaflərə hörmət prinsipi çox mühüm xarakter daşıyır və demokratik prinsiplərə əsaslanırdı. Bu isə nəinki ölkə vətəndaşlarının, eyni zamanda, Azərbaycanda yaşayan digər millətlərin də mənafeyinə uyğun olmaqla, onların mədəni inkişafına geniş imkan yaradırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil sahəsində xüsusi önəm verdiyi məsələlərdən biri tədrisin ana dilində keçirilməsi idi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, təhsil sahəsində həyata keçirilən ilk mühüm tədbir də məktəblərin milliləşdirilməsi ilə bağlı oldu. 1918-ci il 27 iyun tarixli qərarla Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan edildi. 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında isə AXC hökuməti bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsilin ana dilində aparılması və dövlət dili olan ana dilinin tədrisinin icbari surətdə həyata keçirilməsini vacib şərt kimi irəli sürdü. Hətta ana dilini bilməyən şagirdlər üçün üçüncü və dördüncü siniflərdə rus şöbələri də açılır və Azərbaycan dili burada intensiv surətdə tədris olunurdu. Bu siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisinin müddəti həftədə 4 saatdan az ola bilməzdi.

Azərbaycan dilinin inkişafı məqsədilə hətta 1919-cu ildə Bakı, Şuşa, Şəki, Zaqatala və Qazaxda yaşlı əhali üçün axşam kursları da açılmışdı.

AXC hökumətinin ana dilinin inkişafı ilə bağlı belə mütərəqqi addımlar atmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilini mükəmməl bilən ixtisaslı kadrların çatışmazlığı qərarın həyata keçirilməsində problemlər yaradırdı. Ona görə də bir sıra sahələrdə müvəqqəti olaraq Azərbaycan dilini bilən ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə qədər rus dilindən istifadə edilməsinə icazə verildi. Bu çatışmazlıq özünü xüsusi olaraq tədris müəssisələrində daha çox göstərirdi. Müəllimlərə olan ehtiyacı ödəmək üçün Gəncə, Şəki və Zaqatalada qısamüddətli pedaqoji kurslar da açıldı. Hətta Gəncədə fəaliyyət göstərən müəllim seminariyası kadrlara olan ehtiyacı ödəyə bilmədiyindən Maarif Nazirliyi Qori müəllim seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müstəqil seminariya kimi Qazaxa köçürülməsi haqqında qərar qəbul etdi. AXC hökumətinin təhsilə, maarif sahəsinə ayırdığı diqqətin və göstərdiyi qayğının nəticəsi idi ki, 1919-cu ilin yayında ölkədə qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil edildi. Hər kursda 50 nəfər təhsil alırdı və təhsilini başa vurduqdan sonra dərhal müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olurdular. Hətta müəllim kadrlarına olan ehtiyacın ödənilməsi məqsədilə Xalq Maarif Nazirliyi 1918-ci il iyun ayının 4-də Türkiyə ilə imzaladığı müqaviləyə əsasən oradan ölkəyə 50 nəfər müəllim də dəvət etmişdi. 23 aylıq qısa ömrü ərzində AXC, həqiqətən də, Azərbaycanda təhsil sahəsində çox gərgin işlər görmüş, mütərəqqi addımlar atmışdır. Hətta ölkədə daxili vəziyyətin gərgin olduğu, Ermənistanın Azərbaycana qarşı müdaxiləsinin davam etdiyi bir zamanda Xalq Maarif Nazirliyi

öz doğma yerlərini tərk edərək, Bakı quberniyasına gəlməyə məcbur olmuş minlərlə qaçqın arasında müəllim ailələrinə kömək məqsədi ilə 20.000 manat pul ayırmışdı. Hətta onların mənzil və işlə təmin olunması məqsədilə çoxsaylı tədbirlər də görmüşdü.

Maarif Nazirliyi, həmçinin Bakı və digər yerlərdə dərsliklərə, məktəb ləvazimatlarına olan böyük ehtiyacı nəzərə alaraq, məktəblərin bu vasitələrlə təchizi məsələsini də öz öhdəsinə götürmüşdü. Elə Azərbaycan Müəllimlərinin Birinci Qurultayında məktəblərin lazımi dərs vəsaitləri ilə təmin edilməsi səsləndirilən əsas təkliflərdən olmuşdur. Məktəb islahatı sahəsində əsaslı məsələlərin ətraflı müzakirə olunması və lazımi təkliflərin hazırlanaraq hökumətə təqdim olunması məqsədilə çağırılmış bu qurultay AXC hökumətinin qərarı ilə 1919-cu il avqustun 20-dən sentyabrın 1-dək Bakıda, bi-

rinci realnı məktəbin (indiki Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin) binasında keçirilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tədris müəssisələrinin lazımi ədəbiyyatla təchiz edilməsi məsələsinə göstərdiyi xüsusi qayğının nəticəsi idi ki, Xalq Maarif Nazirliyi Azərbaycan dilində dərsliklərin yazılması və nəşri üçün komissiya təşkil etmiş, Türkiyədən dərs vəsaiti və dərsliklər alınmışdı. Dərsliklərin hazırlanmasında Azərbaycan maarif və ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri H.Cavid, M.Mahmudbəyov, A.Şaiq, C.Cəbrayılbəyli, S.Ağamalıoğlu, F.Ağazadə, A.İsrafilbəyov, A.Əfəndizadə və başqaları fəal iştirak edirdilər.

Azərbaycanda ali təhsilin təşkili və ali təhsilli milli kadrların hazırlanmasını qarşısına ən mühüm vəzifələrdən biri kimi qoyan AXC hökuməti bu məsələnin həllini ölkədə ali təhsil müəssisələri yaratmaq, eyni zamanda, azərbaycanlı gəncləri xarici ölkələrin müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə göndərməklə də həll etməyə cəhd göstərirdi.

Azərbaycan parlamentinin qərarına əsasən, 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakıda universitetlər təşkil edilməsi haqqında 10 maddəli qanun da hazırlanmışdı. Azərbaycan hökuməti Xalq Maarif Nazirliyinə, ilk növbədə üç ali məktəbin – Bakı Dövlət Universiteti (BDU), Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və Dövlət Konservatoriyasının açılması məsələsini tapşırırmışdı. Bakıda Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun açılması hökumətin 1919-cu il 5 mart tarixli iclasında bəyənilmiş, hətta Xalq Maarif Nazirliyinə bu məsələ ilə əlaqədar qanun layihəsi hazırlayıb parlamentə təqdim etmək də tapşırılmışdı. Lakin o dövrdə mövcud olan tarixi şərait yalnız bir ali məktəbin – Bakı Dövlət Universitetinin açılmasına imkan verdi.

Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru tanınmış tibb alimi, cərrah Vasili İvanoviç Razumovski olmuşdur. V.İ.Razumovski Azərbaycanın ali təhsil sisteminin yaradılması və inkişafında çox böyük xidmətlər göstərmişdir. Universitetin təsis olunmasını böyük xoşbəxtlik hissi ilə qarşılayan Razumovski bu münasibətlə parlamentdəki çıxışında demişdi: "Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı, türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı".

Azərbaycanın ali təhsil sistemi sahəsində xüsusi rol oynayan BDU-da ilk dərs günü 1919-cu il noyabrın 15-də keçirilmişdir. İlk tədris ilində universitetdə təhsil alan tələbələrin sayı 877 nəfər idi. 1922-ci ildə isə BDU özünün ilk məzunlarını yeni həyata yola saldı. 30 nəfər gənc həkim adına layiq görülərək, universitet diplomu aldılar. Bu məzunlardan ikisi - Ədilə xanım Şahtaxtlı tibb sahəsində ilk azərbaycanlı qadın elmlər doktoru, Cənnət xanım Sultanova isə respublikanın adlı-sanlı həkimi oldular.

BDU-nun öz bacarığı ilə fərqlənən və onun şöhrətini dünyaya yayan, sonralar görkəmli yazıçı, şair, mədəniyyət və dövlət xadimləri kimi adlarını tarixə yazdırmağı bacaran məzunları çox olub. Lakin bu məzunlar içərisində xüsusilə fərqlənəni umumdünya tarixinin dahi şəxsiyyətləri sırasında layiqli yer tutan, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, ulu öndər

Heydər Əliyev olmuşdur. BDU-nun tarix fakültəsinin məzunu olan ulu öndərlə universitetin çoxminli kollektivi hər zaman qürur duymuş və duymaqladadır. Heydər Əliyev də BDU məzunu olduğu üçün fəxr etdiyini dəfələrlə "Mən çox xoşbəxtəm ki, Bakı Dövlət Universitetinin məzunuyam" sözləri ilə ifadə etmişdir. AXC dövründə cəmiyyətin maariflənməsi, təhsil sahəsində irəlİYə doğru addımların atılmasında Qafqaz müsəlman müəllimlərinin Bakıda keçirilən I (1906) və II (1907) qurultaylarında iştirak etmiş, Fərhad Ağazadə və Abdulla bəy Əfəndizadə ilə tərtib etdiyi əlifba layihəsini müzakirəyə çıxarmış Süleyman Sani Axundovun, ictimai xadim, yazıçı və mütəfəkkir, öz fəaliyyəti boyunca hər zaman təhsilə və əhalinin maariflənməsi məsələsinə xüsusi qayğı ilə yanaşmış, xalqın savadlanmasına çalışmış, elm və maarifin "yuxarıdan tutmuş aşağıya qədər, kasıbdan tutmuş əsrafa qədər, xalqın bütün təbəqələri arasında istisnasız olaraq yayılması"na cəhd göstərmiş Mirzə Fətəli Axundovun, 1920-21-ci illərdə savadsızlığın ləğv olunması üzrə ilk qadın kursları təşkil etmiş, bütün qəzada yeganə qadın müəllim kimi siyasi maarif işində fəal çalışmış Məryəm Bayraməlibəyovanın, Nəşri-maarif cəmiyyətinin, Bakı və onun kəndlərində açdığı ibtidai məktəblərin müəllim kadrları, dərslik və metodik vəsaitlərlə təmin olunması işinə rəhbərlik etmiş Əlisgəndər Cəfərzadənin və bir çoxlarının xüsusi zəhməti olmuşdur. AXC-nin Azərbaycan tarixindəki rolunu ulu öndər Heydər Əliyev çox yüksək qiymətləndirmiş, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu" demişdir. Ümummili lider Heydər Əliyev 1998-ci il yanvarın 30-da "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında", ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev isə 2008-ci il fevralın 15-də "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" sərəncam imzalamışlar. 2018-ci il yanvarın 10-da isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi haqqında sərəncam imzalayan Prezident İlham Əliyev, ümumilikdə, 2018-ci ili "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan etmişdir.

M.Hüseynova